

Theologie als makelaar in levenswijsheid?

Waarom elke vorm van theologie zonder waarheidsaanspraak gedoemd is tot inconsistentie en intolerantie

– door Rik Peels –

Onlangs publiceerde Ruard Ganzevoort het pamflet *Spelen met heilig vuur: Waarom de theologie haar claim op de waarheid moet opgeven*, dat hij schreef voor de Nacht van de Theologie.¹ In dit boek stelt Ganzevoort, praktisch theoloog aan de Vrije Universiteit Amsterdam, de vraag of de theologie in onze tijd nog bestaansrecht heeft. Deze vraag lijkt me een terechte vraag.

De theologie is in zwaar weer terechtgekomen. De vestigingen van de Protestantse Theologische Universiteit in Kampen, Leiden en Utrecht werden opgeheven ten gunste van samenwerking in Amsterdam en Groningen. De Faculteit Godgeleerdheid die eeuwenlang een belangrijke rol speelde aan de Universiteit Utrecht, bestaat zelfs niet eens meer. Dit zijn slechts concrete uitingen van onderliggende maatschappelijke ontwikkelingen in de afgelopen decennia. Enkele van die onderliggende tendensen worden door Ganzevoort benoemd. Ik wil er drie uitlichten.

1. De Nederlandse samenleving is anno 2013 zo gesecculariseerd dat de meeste mensen religieuze en theologische begrippen als ‘zonde’, ‘gebod’, ‘gemeenschap’ en ‘genade’ niet meer kennen of begrijpen. Ik zou daar het woord ‘God’ aan willen toevoegen. Een gemiddelde Nederlander denkt bij ‘God’ aan een man met een baard op een wolk, maar een serieuze en uitgewerkte Godsvoorstelling heeft hij niet. Mensen zijn niet bekend met het religieuze taalveld en een gemiddelde preek zegt hen dan ook weinig of ze hebben er hun eigen voorstellingen bij die niet zo veel met de christelijke traditie te maken hebben.

2. Vervolgens lijden kerk en theologie aan een negatief imago. Ganzevoort noemt de misbruikschandalen in de Rooms-katholieke Kerk als een van de oorzaken. Daar kunnen we de trauma’s van mensen die hun jeugd onder een calvinistisch juk hebben doorgebracht en de bijtende religiekritiek van de nieuwe atheïsten, zoals Richard Dawkins en Sam Harris aan toevoegen. Een extra complicatie vormt het feit dat mensen vaak alleen in aanraking komen met extreme vormen van religie, zoals een opdringerige Jehova’s getuige aan de deur, het nieuwsbericht over een predikant die een abortusarts doodschiet of het moslimfundamentalisme dat tot terroristische aanslagen leidt. Al deze ontwikkelingen hebben de betrouwbaarheid en het gezag van kerk en theologie onder de Nederlandse bevolking aangetast en voor velen zelfs volkomen onderuitgehaald of achter de horizon doen verdwijnen.

3. Ook handelen en spreken kerk en theologie vaak nog alsof de meerderheid van de bevolking christelijk is. Dat ziet Ganzevoort bijvoorbeeld terug in de manier waarop gelovigen het wettelijk verbod op blasfemie verdedigen. Hij ziet deze acties als ‘pogingen van een groep die zich gemarginaliseerd en bedreigd voelt om de eigen identiteit te versterken ten opzichte van de ander’ (p. 13). Ik herken dit wel en voel persoonlijk ook weinig voor een wettelijk verbod op blasfemie. Het versterkt het imago van de kerk als instituut met het geheven vingertje en het prikkelt mensen die het eventueel willen doen alleen maar om zich nog blasfemischer te uiten. Het lijkt me bij de vrijheid van meningsuiting passen dat men de religie van een ander onder kritiek mag stellen, zelfs al is die kritiek kwetsend.

Zolang theologen blijven spreken alsof de meerderheid van Nederland christelijk is en kan bepalen wat de rest doet – en sommige van hen doen dit –, is de theologie noch de kerk geloofwaardig. Kerk en theologie moeten leren dat ze, net als in de eerste decennia na de hemelvaart van Christus, een kleine beweging vormen, ergens in de marge van de

samenleving en niet in het centrum, waar zich de macht bevindt. Overigens mogen we daar misschien dankbaar voor zijn, want de perioden uit de geschiedenis waarin de kerk in het centrum stond en de macht had, zijn lang niet altijd de meest florissante perioden geweest, noch voor de kerk noch voor de samenleving als geheel. Juist die theologen en christenen die vandaag de dag in de grote steden werken, waar minder dan drie procent regelmatig naar een kerk gaat, zijn zich daarvan bewust.²

Ganzevoort: Wat is de functie van de theologie?

De kerk en de theologie zijn randverschijnselen geworden op een markt waar allerlei verschillende religieuze, spirituele en humanistische stemmen klinken. Hoe kan de theologie in zo'n situatie nog relevant zijn? Dit is de vraag naar de *rol* of *functie* van de theologie in Nederland in de 21^e eeuw. Ganzevoorts antwoord is tweeledig: enerzijds zegt hij wat de theologie volgens hem *wel* moet doen, anderzijds maakt hij duidelijk wat de theologie zijns inziens vooral *niet* moet doen. Laten we beginnen met het eerste: de rol die de theologie volgens Ganzevoort zou moeten spelen. Die laat zich als volgt samenvatten:

- ❖ Het is de taak van de theologie om het maatschappelijk gesprek aan te gaan en te stimuleren tussen mensen, groeperingen en tradities over de levenswijsheid die we vinden in religieuze stromingen, kunst, cultuur, economie, politiek, zorg, wetenschap, sport en onderwijs.

Theologie is volgens Ganzevoort dus een makelaar in levenswijsheid. Net zoals een makelaar mensen niet helpt aan een huis dat hij zelf mooi of prettig vindt, maar aan een woning die voldoet aan de behoeften van zijn cliënten, zo moeten theologen wijsheden uit diverse tradities en stromingen opdiepen en die beschikbaar maken voor de mensen, zodat zij daarvan gebruik kunnen maken op hun levensweg. Theologen dienen religieuze en andere tradities te begeleiden en te ondersteunen om hun wijsheid als een *open source* aan te bieden. Enigszins systematisch weergegeven betekent dit volgens Ganzevoort ondermeer het volgende:

1. De theologie moet buiten de kaders van de kerk treden en het publieke gesprek opzoeken en daaraan een bijdrage leveren.
2. Theologen zullen religieuze begrippen als 'zonde', 'genade' en 'gerechtigheid' een totaal nieuwe invulling moeten geven.
3. In zijn werk moet de theoloog zich scheiden van zijn eigen persoon als gelovige. De gelovige kan allerlei ervaringen, verlangens, intuïties en opvattingen hebben; de theoloog laat die achter zich en stelt zich als makelaar neutraal op. De gelovige heeft eerste-orde-ervaringen, de theologie doet aan tweede-orde-reflectie.
4. Paradoxaal genoeg is er voor de theoloog nog wel ruimte om leiding te geven aan religieuze bijeenkomsten. Op de kansel doen theologen alsof ze woorden van God spreken; dat is het spel dat ze spelen. God is in hun spreken op dat moment even werkelijk als de wolf en de grootmoeder wanneer we het sprookje van Roodkapje vertellen.
5. De theoloog zal zich moeten verdiepen in de heilige taal van religieuze en niet-religieuze tradities, om vervolgens als tolk te kunnen optreden. De theoloog kan wat in de ene traditie gezegd wordt, uitdrukken in begrippen van een andere traditie en zo wijsheid beschikbaar maken.
6. Dit betekent dat theologen kennis moeten nemen van allerlei moderne cultuuruitingen. Ze zullen zich niet alleen over literaire hoogstandjes moeten buigen, maar ook over de liedjes van André Hazes, stille tochten en rauwe films als *Breaking the Waves* (1996, Lars von Trier) en *Requiem for a Dream* (2000, Darren Aronofsky). Zij moeten in deze cultuuruitingen de fundamentele levensvragen herkennen en die vervolgens doordenken.
7. Ten slotte betekent dit niet dat alles in elke traditie neutraal is. Juist in de dialoog over de wijsheid in verschillende tradities moeten harde noten gekraakt worden.

Schadelijke visies moeten aan de kaak worden gesteld en dwaze standpunten moeten ontmaskerd worden.

Ganzevoort: Wat is de functie van de theologie niet?

Zoals ik zei, doet Ganzevoort niet alleen een *positieve*, maar ook een *negatieve* bewering over de functie van de theologie. Die laatste laat zich als volgt omschrijven:

- ❖ De theologie moet haar waarheidsclaim opgeven. Het gaat in de theologie niet om de waarheid. De theologie is er niet om mensen te vertellen wat ze wel of niet moeten geloven.

Ook dit betekent volgens Ganzevoort een en ander:

1. Over God kan de theoloog niets zinnigs zeggen. De theoloog kan alleen zinvol spreken over het geloof van mensen, hun bronnen, hun tradities, hun levenspraktijken.
2. De theoloog moet vooral niet proberen andersdenkenden van zijn eigen traditie, opvatting of geloof te overtuigen.
3. De theologie mag niet uitgaan van een gedeeld fundament. Er zijn slechts allerlei fragmenten van wijsheid in verschillende tradities in hun omgang met het heilige. Er is geen kader of ultieme logica om als maatstaf te dienen.

Dit zijn duidelijk nogal boude beweringen, zowel de positieve als de negatieve. Dit geldt des te sterker omdat ze strijden met hoe de theologie in bijna heel de kerkgeschiedenis gefunctioneerd heeft en met hoe de theologie nog altijd functioneert in de meeste niet-westerse delen van de wereld.

Onderbouwing

Je zou in dit pamflet, dat Ganzevoort zelf een 'betoog' noemt (p. 43), een reeks argumenten verwachten die deze boude stellingen ondersteunen. Het verbazingwekkende is echter dat die nauwelijks te vinden zijn.³ Het pamflet is een monoloog waarin de auteur de ene controversiële bewering aan de andere rijgt. Dat is niet alleen problematisch omdat zijn visie afwijkt van de wijze waarop theologie op de meeste momenten in de geschiedenis en op de meeste plaatsen bedreven wordt, maar ook omdat Ganzevoort daarmee lijkt te doen wat hij de meeste theologen verwijt: preken voor eigen parochie. Ganzevoort schrijft: sommige theologen 'blijven gezellig binnen hun eigen kringetje herhalen wat iedereen toch al gelooft – en zolang men de gelederen min of meer gesloten houdt, kraait daar geen haan naar' (p. 18). Maar als Ganzevoort uit is op het gesprek met andersdenkenden, waarom doet hij dan zelf geen poging om een antwoord op te geven op de visie en argumenten van de vele honderden (zo niet duizenden) theologen in Nederland die heel anders over de functie van de theologie denken? Dit pleit op zich niet tegen het standpunt van Ganzevoort – dat zou een argument *ad hominem* zijn – maar het is wel verbazingwekkend en teleurstellend, omdat het in strijd is met zijn eigen pleidooi.

Tijdens het lezen van het boek trof ik één passage aan waarin de auteur zijn negatieve karakterisering van de functie van de theologie onderbouwt. Hij schrijft:

Over 'God' en het heilige spreken in termen als waarheid of onwaarheid levert weinig anders op dan een cirkelredenering. Het suggereert ten onrechte dat we met 'bestaan', 'waarheid', enzovoort net zoiets concreets bedoelen als met het woord 'tafel' of 'stoel' of met wiskundige uitspraken. Het bijbelse begrip 'waarheid' staat ver af van wat we er tegenwoordig vaak onder verstaan. Het gaat niet om wetenschappelijke (historische, juridische, wiskundige, natuurkundige, economische, psychologische) waarheid, om de overeenstemming van taal met feiten, maar het gaat om trouw, standvastigheid, betrouwbaarheid. Om grond onder de voeten. Om integriteit en authenticiteit. Om wijsheid, zouden we nu eerder zeggen. (p. 34)

Ik zie drie argumenten in deze passage. Ten eerste zou de theoloog die over God of het heilige in termen van waarheid of onwaarheid spreekt, weinig anders dan een cirkelredenering leveren. Een cirkelrekening is een argument waarvan de conclusie al in de premissen (de vooronderstellingen) verborgen ligt. Hoe zou daarvan sprake zijn bij de theologie die over God in termen van waarheid of onwaarheid spreekt? Ik moet eerlijk zeggen dat dit volledig giswerk blijft, want Ganzevoort zegt er niets over. Hij poneert alleen dat het een cirkelredenering zou opleveren. Stel dat Ganzevoort gelijk heeft. Dat zou nogal wat zijn. Dan zijn bijvoorbeeld alle argumenten voor het bestaan van God onzinnig, want die hebben allemaal als conclusie dat het waar is dat (het waarschijnlijk is dat) God bestaat. Daarmee kan een flink gedeelte van de middeleeuwse scholastiek, de protestantse scholastiek en de hedendaagse natuurlijke theologie op de schroothoop. Met één zinnetje verklaart Ganzevoort dus een eeuwenoude en op dit moment als nooit tevoren bloeiende traditie in de theologie failliet.⁴ Zonder enige onderbouwing.

Ten tweede suggereert volgens Ganzevoort het spreken over God in termen van (on)waarheid dat we met woorden als 'bestaan' en 'waarheid' net zoiets concreets bedoelen als met woorden als 'tafel', 'stoel' en wiskundige uitspraken. Ik moet eerlijk zeggen dat ik Ganzevoort hier niet kan volgen. 'Bestaan' is geen ding (geen entiteit) en waarheid is iets abstracts, niet iets concreets dat je beet kunt pakken, zoals een tafel of een stoel. En wiskundige uitspraken zijn juist weer geen concrete uitspraken – uitspraken over dingen die andere dingen veroorzaken – maar uitspraken over abstracte universalia, zoals getallen. Het lijkt alsof de ontologie van Ganzevoort een ongeluk heeft gehad; alles ligt door elkaar. En stel je voor dat we, zoals Ganzevoort impliceert, met het spreken over het bestaan van God of over de waarheid van iets omtrent God iets concreets op het oog hebben, wat is daar dan mis mee? Ook dat blijft volslagen giswerk, want Ganzevoort zegt er niets over.

'Waarheid' in de Bijbel

Ten slotte haalt de auteur tot mijn verbazing de Bijbel als gezaghebbende bron aan. Het bijbelse begrip 'waarheid' staat volgens Ganzevoort ver af van wat we er tegenwoordig onder verstaan. Want vandaag de dag bedoelen we volgens hem met 'waarheid' historische, juridische of psychologische feiten, terwijl het in de Bijbel bij waarheid gaat om betrouwbaarheid en standvastigheid.⁵ Dit argument vind ik niet overtuigend. Ten eerste is dit een valse tegenstelling. Het moderne begrip van waarheid als feitelijke juistheid komt ook in de Bijbel veelvuldig voor, zoals oudtestamentici en nieuwtestamentici in theologische woordenboeken benadrukken.⁶ Hier zijn een paar voorbeelden van bijbelteksten waarin dit het geval is:

- [De koningin van Seba] zei tegen de koning: 'Het is dus echt *waar* wat ik in mijn land over u en uw wijsheid heb horen vertellen.' (1 Kon. 10:6)
- ... dan moet u navraag doen, een onderzoek instellen en de zaak tot op de bodem uitzoeken. Als blijkt dat het *waar* is, als onomstotelijk vaststaat dat zoiets afschuwelijks bij u heeft plaatsgevonden... (Deut. 13:15)
- De vrouw, die bang was geworden en stond te trillen omdat ze wist wat er met haar was gebeurd, kwam naar hem toen en viel voor hem neer en vertelde hem de hele *waarheid*. (Marc. 5:33)
- Maar Paulus zei: 'Het is geen wartaal, excellentie. Integendeel, wat ik zeg is *waar* en getuigt van gezond verstand.' (Hand. 26:25)⁷

Ook in de Bijbel wordt het begrip 'waarheid' dus soms net zo gebruikt als wij het gebruiken, namelijk als feitelijkheid: een bewering is waar als die correspondeert met de werkelijkheid. Maar zelfs als dit niet zo was en het bijbelse begrip waarheid inderdaad alleen over betrouwbaarheid ging, waarom zou de theoloog dan niet over waarheid als feitelijkheid mogen spreken? De theoloog spreekt over honderdduizend dingen die niet in de Bijbel voorkomen, zeker de theoloog van Ganzevoort, want die put uit zoveel mogelijk religieuze en niet-religieuze tradities. Ook hier zie ik dus geen goed argument voor de bewering dat de theologie geen waarheidsaanspraken mag doen.

Ganzevoort zou kunnen zeggen dat in de Bijbel nooit over waarheid of onwaarheid gesproken wordt als het gaat om het *bestaan* van God. Dat lijkt me juist, maar daar is een eenvoudige reden voor: in het oude Israël geloofde iedereen in het bestaan van één of meer goden. Het oude Israël en zijn *Umwelt* was doordrenkt van religiositeit. Atheïsme kwam simpelweg niet voor. Denken en argumenteren over het bestaan van God had geen zin; de vraag was veeleer aan welke god men zich wilde toevertrouwen. Wij leven in een andere tijd, waarin het niet-bestaan van God voor velen volstrekt vanzelfsprekend geworden is, in Nederland althans. Ik zie geen enkele reden waarom in zo'n context – onze context! – niet over de waarheid van Gods bestaan gesproken zou kunnen worden.

Theologie zonder waarheidsaanspraak: een contradictie

Dat de argumenten die Ganzevoort aandraagt voor zijn positie niet overtuigen, wil niet zeggen dat zijn positie onjuist is. Het zou kunnen zijn dat zijn argumenten niet overtuigen, maar dat zijn positie feitelijk juist is. We zullen daarom een stap verder moeten gaan en ons afvragen of zijn omschrijving van de functie van de theologie correct is. Ik wil daarbij vooral ingaan op de *negatieve* claim van Ganzevoort, namelijk de opvatting dat de theologie haar waarheidsclaim moet opgeven. Want de *positieve* helft van zijn visie op de functie van de theologie – dat theologen met mensen en groeperingen van allerlei religieuze en niet-religieuze stromingen in gesprek moeten gaan in een zoektocht naar levenswijsheid – lijkt me niet zo controversieel. Bij de negatieve bewering wordt het pas spannend, want als deze bewering juist is, dan moeten we de theologie radicaal herzien.

Ik denk dat Ganzevoorts negatieve opvatting over de functie van de theologie onhoudbaar is. Ten eerste leidt deze opvatting tot allerlei contradicties. De belangrijkste daarvan is natuurlijk dat de opvatting zichzelf tegensprekt, of, iets formeler uitgedrukt, *zelf-referentieel incoherent* is. Als de theologie geen waarheidsaanspraak mag doen, dan mag de theoloog dus ook niet claimen dat het zo is (dat het waar is) dat de theologie geen waarheidsaanspraak mag doen. Als we de positie van Ganzevoort veronderstellen, dan volgt daar dus meteen uit dat die onhoudbaar is. Ik wil benadrukken dat deze kritiek van mijn kant geen retorisch trucje is, zoals nog weleens wordt geroepen bij een argument op basis van zelf-referentiële incoherentie. We verwachten in de wetenschap dat theorieën zichzelf niet tegenspreken en dat geldt net zo goed voor de opvattingen van mensen buiten de academie. We geloven het getuigenis van iemand over wat er gebeurd is toch ook niet als daar allerlei tegenspraken in zitten? De positie van Ganzevoort is alleen vol te houden als hij het streven naar consistentie opgeeft en het prima vindt dat er allerlei logische tegenspraken in zijn betoog zitten. Dat is mogelijk, maar dat levert diverse problemen op. Zo maakt de theologie zich daarmee irrelevant voor alle andere wetenschappen, die immers wel naar coherente theorieën streven. Ook zou Ganzevoort daarmee zijn opvatting immuun voor kritiek maken, want als je het verlangen naar logische consistentie opgeeft, dan is alles verenigbaar met alles.

Dat de opvatting dat de theologie haar waarheidsclaim moet opgeven tot contradicties leidt, zien we ook terug in het betoog van Ganzevoort zelf. Onvermijdelijk doet hij namelijk allerlei waarheidsclaims. Ik noemde al zijn bewering dat (het waar is dat) de theoloog over God niets zinnigs kan zeggen en alleen zinnig kan spreken over mensen, hun bronnen en tradities. Dat is nogal een waarheidsclaim. Maar ook op allerlei andere plaatsen in zijn boek vinden we waarheidsclaims. Zo doet hij boude beweringen over wat echte vrijheid is. Echte vrijheid is niet dat we allemaal mogen doen en zeggen wat we willen, maar dat we ruimte kunnen geven aan de ander, ook als die ons in de weg zit of zelfs kwetst (pp. 41-42). Ganzevoort is ervan overtuigd dat dit een juiste, ware opvatting van vrijheid is en dat mensen die menen dat vrijheid inhoudt dat je mag doen en zeggen wat je wilt, ernaast zitten. Maar dit strijdt met zijn opvatting dat de theologie geen waarheidsclaims mag doen.

Ook zegt hij – nummer 7 in de lijst onder de positieve bewering – dat in de theologische publieke dialoog harde noten gekraakt moeten worden. Visies die schadelijk zijn moeten aan de kaak gesteld worden en dwaze standpunten moeten ontmaskerd worden. Maar dat betekent dat de theoloog zal moeten claimen dat het *waar* is dat sommige visies schadelijk zijn en bepaalde opvattingen dwaas. En om dat toe te lichten en te verdedigen zal hij zich

weer op andere dingen moeten beroepen waarvan hij meent dat ze *waar* zijn. Als hij zelf al niet denkt dat het waar is, waarom zou de andersdenkende zich dan iets gelegen laten liggen aan de kritiek van de theoloog?

Ganzevoort zou nog kunnen zeggen dat hij niets tegen waarheidsclaims *in het algemeen* heeft, maar wel iets tegen *metafysische* waarheidsclaims. Daarmee bedoel ik claims over het bestaan of het niet bestaan van bepaalde dingen of personen, zoals het bestaan van God. Het probleem is dat Ganzevoort zelf ook niet om zulke metafysische waarheidsclaims heen kan. Hij denkt bijvoorbeeld dat God ons denken zo radicaal transcendeert (te boven gaat) dat wij niets zinnigs over God kunnen zeggen en dat kennis over God onmogelijk is. En als je, net als Ganzevoort, denkt dat normatieve beweringen, zoals beweringen over wat een theoloog wel of niet zou moeten doen, geen objectieve metafysische beweringen zijn, dan is ook dat weer een metafysische opvatting. Ganzevoort kan als theoloog dus niet om allerlei waarheidsclaims heen; ze zijn onvermijdelijk. En dat betekent dat de opvatting dat de theologie haar waarheidsclaim moet opgeven zichzelf tegensprekt en daarom verworpen moet worden.

Theologie zonder waarheidsaanspraak: de verborgen, intolerante aanname

Er is nog een probleem met de opvatting dat de theologie geen waarheidsaanspraken zou mogen doen.

Stel je eens voor dat God bestaat. Daarmee bedoel ik dat er een persoon is die, toen er nog geen tijd en ruimte waren, de kosmos schiep en die volkomen goed is. Dat is niet zo'n heel gekke gedachte, want er zijn honderden miljoenen mensen die dit geloven, zoals veel christenen, joden, islamieten en zelfs sommige Hindi. Als dat de werkelijkheid is waarin we leven, dan is het niet onwaarschijnlijk dat deze volkomen goede God zich op verschillende manieren aan ons bekendmaakt. Immers, als hij volkomen goed is, dan zal hij ons niet aan ons lot overlaten, maar zal hij willen dat wij, die ook personen zijn, hem kennen en een goed leven hebben, omdat God zelf volkomen goed is. Er zijn veel manieren waarop God dat zou kunnen doen en de meeste aanhangers van de monotheïstische religies menen dan ook dat God deze manieren aangewend heeft om zichzelf kenbaar te maken. Dan kunnen we denken aan religieuze ervaringen, verschijningen van engelen, een ingeschapen Godsbesef (een *sensus divinitatis*), intuïties omtrent de aard van God, religieuze tradities, heilige geschriften en de natuur waaruit bepaalde eigenschappen van God af te leiden zijn. Op basis daarvan zou het dan mogelijk zijn om dingen over God te weten. Deze gedachte is verder uitgewerkt door onder anderen Thomas van Aquino, Johannes Calvijn en in de afgelopen decennia door de aanhangers van *Reformed Epistemology*, zoals William Alston, Alvin Plantinga en Nicholas Wolterstorff.⁸

Ganzevoort beweert echter stellig en zonder argumentatie dat de theoloog niets zinnigs over God kan zeggen. Maar als wat ik net zei klopt, dan kan de theoloog op basis van ervaringen, tradities, intuïties, de Bijbel en andere bronnen wel degelijk allerlei dingen over God zeggen en daar een redelijke publieke discussie over voeren. Omdat dit volgens Ganzevoort niet mogelijk is, sluit hij feitelijk het bestaan van zo'n volkomen goede God *die zich laat kennen*, uit. Dat is de verborgen aanname van zijn hele betoog: zo'n God is er niet. Ik bedoel niet dat Ganzevoort eigenlijk een atheïst is. Dat is hij niet: hij is een agnost. Als gelovige ervaart hij het heilige, als theoloog meent hij alleen over het geloof van mensen te kunnen spreken. Of er ook goddelijke werkelijkheid achter onze ervaring zit, dat is volgens hem maar de vraag. Wat ik bedoel is dat, als zijn bewering juist is, hij daarmee onbedoeld het bestaan van *een God die zich laat kennen* uitsluit. Maar het is nogal iets om dat zomaar te veronderstellen en daarmee uit te gaan van de onwaarheid van wat miljoenen religieuze mensen geloven. De redenering die ik net gaf is geen cirkelredenering. De conclusie is immers niet dat er een God bestaat die zich laat kennen. De conclusie is simpelweg dat Ganzevoort veronderstelt dat zo'n God *niet* bestaat. We zien deze veronderstelling op diverse plaatsen in zijn betoog terug. Zo schrijft hij:

Al ons spreken over 'God' en het heilige gaat over ons bestaan hier en nu, ook het spreken over hemel, hiernamaals en oerbegin. Spreken over het heilige is een manier om te spreken

over het bestaan zelf, over het hart, het wezen, de ziel, over onszelf en de samenleving en over het besef dat er van alles en nog wat gebeurt dat ons overkomt, overstijgt, aanspreekt en schept. (p. 31)

En:

Als we het hebben over de drie-eenheid, dan gaat het over drie manieren waarop wij ons tot het heilige verhouden. (p. 32)

Ganzevoort *veronderstelt* dus dat de God waarin de meeste gelovigen geloven – een God die zich laat kennen – niet bestaat en dat de theologie daarom volledig beperkt moet worden tot het horizontale vlak van het gesprek van en over mensen. Dit geldt volgens Ganzevoort niet alleen voor de rol van de theoloog in de publieke discussie, maar ook voor zijn of haar rol in de religieuze traditie zelf. Zoals ik boven al zei, doen theologen volgens Ganzevoort op de kansel alsof ze woorden van God spreken en vergelijkt hij de werkelijkheid hiervan met die van de wolf en de grootmoeder wanneer we het sprookje van Roodkapje vertellen.

Dit is op z'n minst gezegd vreemd. Ten eerste plaatst Ganzevoort de theoloog hiermee ver boven de gelovige. De meeste monotheïsten beschouwen hun religieuze praktijken immers niet als het opvoeren van een sprookje, maar als een verering van of zelfs het contact maken met een godheid. De theoloog van Ganzevoort vat religie dus totaal anders op dan de meeste mensen in een gemiddelde religieuze traditie. Je kunt je afvragen of iemand die er zo mee omgaat, überhaupt wel in staat is om de bronnen van wijsheid die in die traditie verborgen liggen, op te diepen en beschikbaar te stellen. Maar los daarvan ligt hier een gigantische waarheidsclaim: namelijk dat er geen God is die zich in de natuur, in de Bijbel en op andere manieren laat kennen, omdat hij radicaal transcendent is (als hij al bestaat), en dat wat in de kerk gebeurt niet meer is dan het opvoeren van een toneelstuk, waarin God even werkelijk is als de wolf of de grootmoeder in de sprookje van Roodkapje. Met deze veronderstelling schrijft Ganzevoort het grootste gedeelte van de theologie af en het lijkt me nogal intolerant om zoiets te doen wanneer je voor dat standpunt geen enkele onderbouwing geeft.⁹

Theologie met waarheidsaanspraken

Ik heb geprobeerd te laten zien dat de theologie niet zonder waarheidsaanspraken kan. Theologie die geen waarheidsclaims doet, is inconsistent en veronderstelt de onwaarheid van de meeste religieuze tradities. De opvatting dat theologie geen waarheidsaanspraken zou mogen doen, maakt de meeste theologen monddood. Gegeven de fouten die kerk en theologie in het verleden gemaakt hebben of nog steeds maken, begrijp ik Ganzevoorts aversie tegen waarheidsclaims wel. De stelligheid en manipulatie van verstarde religieuze instituten hebben geleid tot trauma's, waarvan we de neerslag zelfs vandaag de dag nog in Nederlandse literatuur aantreffen.¹⁰ Helaas leidt Ganzevoorts angst voor intolerante waarheidsclaims tot een minstens zo intolerante kruistocht tegen elke waarheidsaanspraak omtrent God. De visie van Ganzevoort op de functie van de theologie is niet vol te houden.

Dat roept de vraag op wat dan *wel* de functie van de theologie is. Daar zijn boeken over vol geschreven en ik pretendeer niet in een enkele paragraaf van een artikel een belangrijke bijdrage aan die discussie te kunnen leveren. Daarom wil ik hier slechts iets zeggen over de manier waarop de theologie invulling zou kunnen geven aan de waarheidsclaims die zij onvermijdelijk zal moeten doen.

Voor heel wat theologische vakken is het duidelijk wat de betreffende waarheidsclaims zijn. De kerk- of dogmahistoricus doet waarheidsaanspraken over het verloop van de geschiedenis. De exegeet doet waarheidsaanspraken over het ontstaan, de redactie, de structuur en de auteursintentionele betekenis van bepaalde heilige teksten, zoals opgenomen in de Bijbel. En de praktisch theoloog doet waarheidsaanspraken over pastorale gesprekstechnieken, ethische kwesties en de manier waarop religieuze bronnen beschikbaar kunnen en moeten worden gemaakt voor de maatschappij. Maar hoe zit het met de systematische theologie?

Volgens mij kan de systematische theologie wel degelijk uitgaan van een gedeeld fundament. Mensen van verschillende levensbeschouwingen delen natuurlijk niet *alles*, maar sommige dingen delen ze wel. We kunnen dan denken aan wetenschappelijke data, *common sense*, getuigenissen over religieuze ervaringen, morele intuïties, en, niet te vergeten, de logica. Dat er geen kader of geen logica zou zijn waarbinnen dergelijke gesprekken gevoerd kunnen worden, is aantoonbaar onjuist. Veel eerstejaars studenten moeten handboeken logica uit hun hoofd leren,¹¹ juist omdat er een gedeelde logica is: mensen zijn het, bij nader inzien, vaak over de geldigheid of ongeldigheid van bepaalde redeneringen eens. Dat maakt de rol van de theoloog ook veel actiever; hij hoeft niet passief bronnen beschikbaar te maken voor mensen, maar kan mensen helpen om een goede keuze te maken door op basis van een gedeeld fundament aanwijzingen te geven in wat volgens hem of haar de goede richting is.

Maar dan wel kritisch en bescheiden

En hoe zit het op die terreinen waar men geen fundament deelt? Hier levert Ganzevoort zelf mijns inziens – misschien onbedoeld – een belangrijk handvat wanneer hij zegt: ‘Als wij het heilige onder controle hebben gekregen, dan verliest het zijn vermogen om aan te spreken en ons te veranderen, en op dat moment is het niet langer heilig.’ (p. 30) Dit lijkt me een sterk uitgangspunt om waarheidsclaims te doen, omdat deze aanname overeenkomt met de religieuze ervaring van veel mensen en noopt tot bescheidenheid.

De gedachte is dan dat wij aangeraakt zijn door het heilige, of door *de* Heilige, niet omdat wij dat geconstrueerd hebben, maar omdat de Heilige zelf van buitenaf ons opgezocht heeft en ons nog steeds opzoekt. Door ervaringen, door het lezen van de Bijbel, door geloofsgetuigenissen van andere mensen, door de indrukwekkende schoonheid van onze planeet en de kosmos, door een stem die tot ons spreekt als we stil zijn en onze handen vouwen. De theoloog heeft de waarheid niet uitgevonden of in elkaar geknutseld; hij of zij weet zich aangeraakt door de waarheid en is er zo door overweldigd dat hij of zij er niet meer onderuit kan of wil. Dat zal de theoloog bescheiden moeten maken – en helaas is de theologie en de kerk dat lang niet altijd geweest. Juist omdat de theoloog de waarheid niet ontworpen heeft, is het mogelijk dat hij of zij ernaast zit en daarom zal de theoloog altijd open moeten staan voor de mening van anderen of, sterker nog, die mening moeten opzoeken en onderzoeken. De theoloog wil dan ook verantwoord spreken over God en staat *juist* daarom open voor kritiek.¹²

Dit betekent dat de scheiding tussen de theoloog en de gelovige, zoals Ganzevoort en anderen¹³ die voorstaan, op de schop gaat. Ik heb me altijd al verbaasd over dit onderscheid. Het komt op mij, als filosoof, over als een overblijfsel van een naïef logisch-positivisme dat bloeide aan het begin van de twintigste eeuw en tegenwoordig alom als achterhaald wordt beschouwd. Ik leer filosofiestudenten om hun persoonlijke opvattingen en intuïties bij de deur van de collegezaal niet achter te laten. Dat zou het hele gesprek volstrekt oninteressant of zelfs onmogelijk maken. Integendeel, ik moedig hen aan om in hun filosofisch denken juist *al* hun intuïties, ervaringen, vooronderstellingen, opvattingen, neigingen, handelingen, kennis, herinneringen enzovoorts mee te nemen, op tafel te leggen, expliciet te maken, kritisch tegen het licht te houden en vervolgens naar voren te brengen in het gesprek met mensen die er anders over denken. Dan, en alleen dan, kan een vruchtbare discussie plaatsvinden. En dat geldt net zo goed voor de theoloog.

Publieke theologie

Dit lijkt me een vruchtbare manier om publieke theologie te bedrijven, want de dictatuur van het horizontale is hierin afwezig: er is ruimte zowel voor theologen die denken dat God zich laat kennen als voor theologen die denken dat zulks niet het geval is of die zelfs van mening zijn dat er helemaal geen God is. Omdat er ruimte is voor waarheidsclaims, wordt het ook mogelijk kritisch te schiften. We kunnen dan schadelijke visies, zoals de morele opvatting dat een weduwe met haar man levend begraven moet worden wanneer hij overleden is, en empirisch aantoonbare onwaarheden, zoals de opvatting dat de aarde niet meer dan een paar duizend jaar oud zou zijn, kritisch bevragen.

Tegelijk is het mogelijk om religieuze uitwassen onder kritiek te stellen. Ganzevoort spreekt in dit geval van ‘wilde devotie’ (p. 23): nieuwe, ongebonden vormen van spiritualiteit, zoals stille tochten en paranormaalbeurzen. Ik zie in deze verschijnselen een verwaarlozing van de menselijke religieuze aanleg die tot wildgroei leidt. Theologen kunnen juist vanuit een specifieke religieuze traditie, zoals de christelijke of de islamitische, zulke uitwassen die tot allerlei bijgeloof en bedrog leiden, voorkomen of corrigeren door de religieuze aanleg van mensen te kanaliseren binnen een religieuze stroming. Daarin worden religieuze overtuigingen, intuïties en ervaringen getoetst aan die van andere gelovigen, de Bijbel en de traditie.

Dan kan de theologie ook meer zijn dan een makelaar die zoekt wat zijn klant graag wil. De theologie kan dan een tegenover zijn. En juist als tegenover kan de theologie relevant zijn voor de samenleving als geheel. De preken die Dietrich Bonhoeffer van 1931 tot 1933 in Berlijn hield, staan vol met claims omtrent waarheid en onwaarheid van dingen die in zijn tijd geroepen werden.¹⁴ Zijn preken houden zijn gehoor een spiegel voor. Als meer mensen op zo’n manier publieke theologie hadden durven bedrijven en als meer mensen ernaar gehandeld hadden, dan had de geschiedenis wellicht een heel andere loop gekend dan die waar we nu met afgrijzen op moeten terugkijken. En onlangs nog stonden we stil bij het feit dat vijftig jaar geleden Martin Luther King zijn speech ‘I have a Dream’ hield, misschien wel de beroemdste rede uit de geschiedenis. Een toespraak die bevrijdend was, juist ook omdat hij allerlei waarheidsclaims bevatte en onwaarheden verwierp.

Levenswijsheid is belangrijk, maar zonder waarheidsaanspraak irrelevant of zelfs onmogelijk. Alleen wanneer de theologie waarheidsaanspraken durft te doen, is ze niet gedoemd tot (impliciete) intolerantie en inconsistentie.¹⁵

Dr. Rik Peels is postdoctoraal onderzoeker en docent aan de Faculteit Wijsbegeerte van de Vrije Universiteit Amsterdam, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam, mail@rikpeels.nl, website: www.rikpeels.nl. Hij doet onderzoek naar de grenzen van de wetenschap binnen het project *Science beyond Scientism* en is verbonden aan het *Abraham Kuyper Center for Science and Religion*.

Noten:

---

¹ Ruard Ganzevoort, *Spelen met heilig vuur. Waarom de theologie haar claim op de waarheid moet opgeven* (Utrecht: Ten Have, 2013). Alle paginaverwijzingen zijn naar dit boekje, tenzij anders aangegeven.

² Zie bijvoorbeeld het boekje van Stefan Paas en Siebrand Wierda (werkzaam in Amsterdam) *Ontworteld. Bijbelstudies over Daniël 1-6* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2011) en dat van Pieter L. de Jong (tot voor kort werkzaam in Rotterdam), *Stadspelgrims. Ontmoetingen onderweg* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2012).

³ Tegelijk is het ook weer niet zo verbazend, want argumenten hebben een conclusie en vooronderstellingen die die conclusie waarschijnlijk maken of zelfs impliceren, als het een goed argument is. Maar het heeft weinig zin om met onware vooronderstellingen te werken. Dus zodra Ganzevoort gaat argumenteren moet hij allerlei waarheidsclaims doen.

⁴ Ik zou hier een lange lijst literatuur kunnen geven. Ik wil volstaan met het noemen van twee overzichtswerken: Paul Copan en Paul K. Moser (red.), *The Rationality of Theism* (London: Routledge, 2003), en William Lane Craig en J.P. Moreland (red.), *The Blackwell Companion to Natural Theology* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2012), waarin maar liefst tien argumenten voor Gods bestaan gedetailleerd besproken worden.

⁵ Volgens Ganzevoort gaat het bij het bijbelse begrip ‘waarheid’ zelfs om wijsheid. Maar daarmee verbuigt hij de betekenis van het woord in de richting van zijn betoog. Ik heb geen enkel theologisch of

---

exegetisch woordenboek kunnen vinden waarin 'wijsheid' als betekenis van het Hebreeuwse *emet* of het Griekse *aletheia* gegeven wordt.

⁶ Zie bijvoorbeeld R. Walter L. Moberly, 'emet', in: W.A. VanGemeren (red.), *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, deel 1 (Carlisle: Paternoster Press, 1997), 427-433, m.n. 428; Anthony C. Thiselton, 'Truth, *aletheia*', in: Colin Brown (red.), *The New International Dictionary of New Testament Theology*, deel 3 (Exeter: Paternoster Press, 1978), 874-902, m.n. 884.

⁷ Ik heb gebruikt gemaakt van de Nieuwe Bijbelvertaling. De cursiveringen zijn van mijn hand.

⁸ Zie William Alston, *Perceiving God: The Epistemology of Religious Experience* (Ithaca: Cornell University Press, 1991); Alvin Plantinga, *Warranted Christian Belief* (New York: Oxford University Press, 2000); Nicholas Wolterstorff, 'Can Belief in God Be Rational if It Has No Foundations?', in: Alvin Plantinga en Nicholas Wolterstorff (red.), *Faith and Rationality: Reason and Belief in God* (Notre Dame: Notre Dame University Press, 1983), 135-186.

⁹ Toen wij over dit onderwerp spraken, suggereerde Ganzevoort dat kennis van God hooguit *hypothetische* kennis is: we kunnen alleen dingen over God weten *als* God bestaat. Dat klopt. Maar dat geldt voor de overgrote meerderheid van onze overtuigingen. Als er geen materiële wereld om ons heen is en we in een soort *Matrix*-wereld leven, dan kunnen we ook niets weten over de wereld om ons heen. Dat laat onverlet dat, als we *niet* in een *Matrix*-wereld leven – waar ik nu even van uitga –, we allerlei dingen over de materiële wereld om ons heen kunnen weten. Net zo goed is het plausibel dat we dingen over God kunnen weten als God inderdaad bestaat.

¹⁰ Zie bijvoorbeeld Kader Abdolah, *Het huis van de moskee* (Breda: Uitgeverij De Geus, 2005) en Franca Treur, *Dorsvloer vol confetti* (Amsterdam: Prometheus, 2009).

¹¹ Bijvoorbeeld Willem R. de Jong, *Argumentatie en formele structuur. Basisboek logica* (Amsterdam: Boom, 2005).

¹² Dat het primaire doel van de systematische theologie het verantwoord spreken over God is, wordt verdedigd door Gijsbert van den Brink, *Een publieke zaak. Theologie tussen geloof en wetenschap* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2004), 282-336. In zijn afsluitende woorden zegt hij zelfs dat het gerechtvaardigd is voor de theologie 'om met gepast vertrouwen het evangelie van Jezus Christus als ervaren waarheid aan de orde te stellen in het publieke domein van de hedendaagse cultuur.' (p. 360)

¹³ Bijvoorbeeld H.J. Adriaanse, H.A. Krop, L. Leertouwer, *Het verschijnsel theologie. Over de wetenschappelijke status van de theologie* (Amsterdam: Boom, 1987), 131-133.

¹⁴ Zie Dietrich Bonhoeffer, *Beter dan het leven. Preken in crisisjaren* (vert. L.W. Lagendijk; Kampen: Ten Have, 2005).

¹⁵ Ik dank de redactie, Jeroen de Ridder en in het bijzonder Ruud Ganzevoort voor hun waardevolle commentaar op een eerdere versie van dit artikel.